

Н. В. Гришина

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті висвітлюється системно-структурна характеристика принципів адміністративного права. Звертається увага на те, що системно-структурна характеристика принципів адміністративного права означає їхнє наукове дослідження як елементів цілісної системи, що мають внутрішню структуру та взаємозв'язок із іншими елементами галузі адміністративного права, а саме з її предметом, методом, системою підгалузей та інститутів. Системно-структурний підхід, спрямований на виявлення ключових властивостей принципів, їхньої ролі та функцій у межах адміністративного права, а також на аналіз їхньої взаємодії з іншими елементами системи права. У статті зазначається, що систематизація принципів адміністративного права передбачає виявлення їх взаємозв'язків та співвідношення між собою, що здійснюється через горизонтальний і вертикальний їх прояв в цій галузі права. Обґрунтовується, що співвідношення принципів по горизонталі визначається сферою їх дії та предметом правового регулювання. По вертикалі принципи адміністративного права характеризуються змістом принципів підгалузей та інститутів адміністративного права. Робиться висновок, що принципи адміністративного права становлять цілісну систему, яка базується на взаємозв'язках і взаємозалежностях між окремими елементами. Ця системність зумовлює необхідність їх комплексного застосування в адміністративно-правових відносинах, що сприяє забезпеченню єдності та послідовності правового регулювання. Звертається увага на те, що існуюча вітчизняна адміністративно-правова доктрина потребує модернізації та перегляду усталених поглядів на принципи адміністративного права. Їх переважна більшість має все таке, ще радянське походження, що не відповідає сучасним викликам і потребам адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин, особливо у контексті європейської інтеграції України. Обґрунтовується, що подальші наукові дослідження системно-структурної характеристики принципів адміністративного права є важливими для формування новітніх концептуальних підходів. Ці підходи мають враховувати європейські принципи адміністративного права, належного урядування, адаптувати категоріальний апарат та забезпечити теоретичне окреслення сучасної системи та структури принципів адміністративного права.

Ключові слова: принципи, адміністративне право, принципи адміністративного права, класифікація, системно-структурна характеристика, системний підхід, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з активізацією державотворчих та правотворчих процесів в Україні, вимагають фундаментального перегляду сутності та призначення адміністративного права як однієї з ключових галузей публічного права. Цей перегляд передбачає з'ясування реального потенціалу його базису, який традиційно ототожнюється з принципами адміністративного права.

На теоретичному рівні не достатньо висвітленими залишаються проблеми визначення переліку принципів адміністративного права та

їх класифікації. Реформування адміністративного права має супроводжуватися поглибленим аналізом потенціалу кожного з принципів адміністративного права, визначенням ролі та функцій всієї системи цих принципів. Доцільним є також перегляд існуючого переліку принципів з урахуванням загальноєвропейських стандартів, що сприятиме модернізації вітчизняного адміністративного права та узгодження його принципів з принципами європейського права.

Таким чином, системно-структурна характеристика принципів адміністративного права

має комплексний характер, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти. Її вирішення є важливим кроком у напрямку розвитку адміністративного права як системоутворюючої галузі публічного права в умовах євроінтеграційного вибору України.

Аналіз останніх досліджень. Проблема тика принципів права в цілому, і їх системи зокрема, а також їх галузевого прояву, слугувала предметом наукових пошуків багатьох вчених, зокрема таких як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Т.О. Гуржій, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Є.Б. Кубко, Н.М. Оніщенко, А.А. Пухтецька, С.Г. Стеценко, Г.Й. Ткач, та ін. Поряд з цим у науці адміністративного права є потреба у суттєвому оновленні поглядів на систему та структуру принципів адміністративного права, з урахуванням сучасних процесів державотворення та євроінтеграції.

Мета статті. Метою статті є системно-структурна характеристика принципів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Системно-структурна характеристика принципів адміністративного права означає їхнє наукове дослідження як елементів цілісної системи, що мають внутрішню структуру та взаємозв'язок із іншими елементами галузі адміністративного права, а саме з її предметом, методом, системою підгалузей та інститутів. Системно-структурний підхід, спрямований на виявлення ключових властивостей принципів, їхньої ролі та функцій у межах адміністративного права, а також на аналіз їхньої взаємодії з іншими елементами системи права.

Системно структурну характеристику принципів адміністративного права не можна здійснити без приділення критичної уваги підходам до їх групування та класифікації.

Можливість класифікації принципів адміністративного права зумовлена їх різноманітністю, проте в юридичній науці відсутня єдина та однозначна позиція щодо класифікації принципів цієї галузі та характеристики їх різновидів. Це обумовлено низкою факторів. По-перше, неоднозначністю доктринального розуміння принципів адміністративного права. У сучасній науці відсутнє єдине визначення цього поняття, що спричиняє різні підходи до тлумачення та застосування принципів адміністративного права. По-друге, динамікою розвитку принципів адміністративного права в умовах трансформації галузі адміністративного права та реформи органів публічної влади. З огляду на процеси

реформування органів публічної влади, принципи адміністративного права зазнають певних змін, що створює необхідність у періодичному перегляді їх класифікації. Принципи адміністративного права нерідко трактується як частина загальних принципів права, що ускладнює їх точну класифікацію та визначення системи галузевих принципів. По-третє, доктринальною дискусією щодо кола критеріїв класифікації принципів адміністративного права. Вчені розрізняються в питаннях щодо методологічних підходів до класифікації принципів, зокрема щодо обрання критеріїв, за якими можна здійснити поділ принципів адміністративного права. Питання співвідношення між загальними принципами права та принципами адміністративного права, а також ієрархія та взаємодія принципів адміністративного права є предметом адміністративного права є підставами для активних дискусій в науковій літературі, що спричиняє складнощі у визначенні їх взаємозв'язку та особливостей застосування і реалізації.

Систематизація принципів адміністративного права передбачає виявлення їх взаємозв'язків та співвідношення між собою, що здійснюється через горизонтальний і вертикальний їх прояв в цій галузі права. Співвідношення принципів по горизонталі визначається сферою їх дії та предметом правового регулювання. По вертикалі принципи адміністративного права характеризуються змістом принципів підгалузей та інститутів адміністративного права.

Слід погодитися з існуючими у науці твердженнями, що для забезпечення природності та стабільності класифікації принципів які точно відобразатимуть реальну дійсність, необхідно, щоб вона ґрунтувалася на множині критеріїв, які комплексно охоплюють основні властивості та характеристики елементів цієї системи. Лише правильний вибір критеріїв класифікації, що базується на врахуванні найбільш суттєвих ознак і характеристик досліджуваних елементів, дозволяє створити таку класифікацію, яка буде не лише науково обґрунтованою, але й практично цінною, сприяючи розумінню співвідношення та взаємозв'язку окремих складових цієї системи. Така класифікація є важливим інструментом для вивчення організації і структури кримінально-виконавчого права та забезпечення його ефективного застосування в юридичній практиці [1, с. 229].

Як зазначає Т. І. Фулей, аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що серед основних критеріїв для кваліфікації принципів

права найчастіше виділяються такі: 1) сфера дії принципів; 2) історичний тип права; 3) характер принципів; 4) форма їх існування, що охоплює джерело або спосіб матеріалізації у праві; 5) види юридичної практики [2, с. 47]. Авторка відзначає, що найбільш популярною в юридичній науці є класифікація принципів права за сферою їх поширення, зокрема в межах національної (внутрішньодержавної) правової системи. Відповідно до цього критерію принципи поділяються на загальноправові (які також можуть називатися «основними» або «загальними»), міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів права [3, с. 47]. Подібну точку зору підтримують й інші науковці, зокрема А. М. Колодій, В. М. Семенов, М. І. Козюбра, які також виокремлюють: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи окремих інститутів права [3, с. 348; 4с. 93; 5, с. 153].

П. М. Рабінович пропонує диференціювати принципи права за кількома категоріями, зокрема: а) загальнолюдські (цивілізаційні); б) типологічні принципи об'єктивного юридичного права; в) конкретно-історичні; г) галузеві; д) міжгалузеві принципи права [6, с. 83]. У свою чергу, О.А. Коваль виділяє три основні групи принципів права: 1) принципи, які властиві певній частині (галузі права); 2) принципи, характерні для двох або більше галузей, але не для всіх; 3) принципи, спільні для всіх галузей права без винятку [7, с. 17].

В. В. Книш, аналізуючи цю проблему в контексті земельного права, визначає систему принципів як складну структуру, що включає п'ять основних елементів: 1) загальноправові принципи; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві принципи; 4) принципи інститутів права; 5) спеціальні принципи. Останні, на думку дослідника, встановлюють певні винятки із загальних положень, закріплених міжгалузевими, галузевими принципами та принципами інститутів земельного права [8, с. 91].

Отже, як і в інших галузях права, принципи адміністративного права можуть бути розглянуті в тривірневій системі: загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Ця класифікація є усталеною в теорії права, де основу поділу принципів становить сфера поширення їх дії.

Загальні принципи адміністративного права охоплюють основні положення, що визначають загальні засади організації та діяльності публічної адміністрації. Міжгалузеві принципи виражаються у взаємодії адміністративного права

з іншими галузями права, такими як конституційне, цивільне, кримінальне тощо. Галузеві принципи адміністративного права регулюють специфічні аспекти організації та функціонування органів публічної влади та їх взаємодії з громадянами.

В межах самої галузі адміністративного права принципи можуть бути розподілені на інституційні та функціональні, що відображають специфіку діяльності окремих адміністративних інститутів та форм їх взаємодії з іншими елементами правової системи. Таким чином, систематизація принципів адміністративного права є важливим етапом у розумінні його структури та функціонування в рамках галузі адміністративного права.

Крім того, у вітчизняній літературі вчені-адміністративісти принципи адміністративного права зазвичай класифікують на загальні та спеціально-галузеві [9, с. 63]. Загальні принципи становлять фундаментальну основу для всієї галузі адміністративного права. Вони конкретизуються через галузеві принципи, які, у свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи, що регулюють формування й функціонування окремих підгалузей і правових інститутів. Зокрема, йдеться про принципи публічної служби, адміністративної відповідальності та адміністративної процедури [9, с. 63].

Загальні принципи адміністративного права є фундаментальними положеннями, що визначають засади правового регулювання суспільних відносин у сфері публічного адміністрування. Вони поширюють свою дію на всю сукупність відносин, що регулюються нормами адміністративного права, і забезпечують єдність та узгодженість нормативного регулювання. Загальні принципи мають універсальний характер, формуючи основу для побудови всієї системи адміністративного права. До таких принципів традиційно відносять законність, рівність перед законом, пропорційність, публічність, підконтрольність і прозорість діяльності публічної адміністрації, а також взаємної відповідальності держави і людини, гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою та людиною. Їх реалізація є обов'язковою для всіх суб'єктів адміністративного права [10, с. 68].

В окремих джерелах з адміністративного права загальними принципами визначаються такі, які мають фундаментальне значення для створення та розвитку цієї галузі права в цілому, а також поширюють свій вплив на кожен окрему

її підгалузь. До таких принципів зазвичай відносять принципи дотримання прав людини, демократичності, законності, публічності, підконтрольності, прозорості тощо. Вони є ключовими орієнтирами для формування нормативно-правової бази адміністративного права та його подальшого вдосконалення, забезпечуючи узгодженість і цілісність системи правового регулювання [11].

Таке трактування загальних принципів підкреслює їх універсальний характер та базову роль у визначенні засад публічного адміністрування, зокрема в контексті європейської інтеграції та адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів.

Галузеві принципи адміністративного права деталізують загальні принципи, враховуючи специфіку адміністративно-правового регулювання окремих сфер публічної діяльності. Вони включають основні принципи, що є визначальними для галузі адміністративного права загалом, та принципи, які регулюють діяльність окремих підгалузей і правових інститутів. Наприклад, принципи публічної служби визначають основні засади організації та функціонування публічної служби, принципи адміністративної відповідальності – механізм застосування адміністративного примусу, а принципи адміністративної процедури – порядок реалізації адміністративно-правових норм.

Галузеві принципи відображають як специфічні особливості окремих напрямів публічного адміністрування, так і потребу врахування міжнародного досвіду та євроінтеграційних стандартів у сучасному законодавстві України [9, с. 63]. Вони сприяють підвищенню ефективності правового регулювання в адміністративно-правовій сфері та забезпечують адаптацію системи адміністративного права до викликів сучасності.

Таким чином, загальні принципи забезпечують єдність і цілісність системи адміністративного права, тоді як галузеві принципи деталізують її положення, враховуючи специфіку регулювання окремих суспільних відносин.

Поряд з цим слід зазначити, що у науковій літературі спостерігається відсутність єдності у визначенні критеріїв класифікації принципів адміністративного права. Зокрема, не всі автори поділяють принципи адміністративного права на загальні та галузеві. Деякі науковці пропонують іншу класифікацію, розрізняючи загальні принципи та функціонально-управлінські принципи. До таких принципів відносять

принципи контролю, розподілу влади, професіоналізму і компетентності, ієрархічності, спеціалізації тощо [11, с. 45].

Водночас в окремих роботах пропонується інша класифікація, де принципи адміністративного права поділяються на загальні принципи права та власні принципи адміністративного права [11, с. 60].

Загальні принципи адміністративного права, як і загальні принципи права в цілому, мають універсальне значення для всієї галузі адміністративного права та його підгалузей. Вони виступають як базові норми, які відображають загальні юридичні цінності і уявлення про правопорядок, що закріплюються в системі норм права, та є основою для регулювання будь-яких суспільних відносин. До загальних принципів адміністративного права можна віднести такі основні, як принцип законності, принцип правової визначеності, принцип прав людини, принцип демократичності та принцип справедливості.

Загальні принципи права та принципи адміністративного права перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки вони обидва формують базові засади правового регулювання суспільних відносин, але мають різні рівні застосування та специфіку. Загальні принципи права, які є універсальними для всієї правової системи, виступають основою для формулювання принципів адміністративного права, яке є однією з галузей права. У цьому контексті загальні принципи права мають універсальний характер і застосовуються до всіх галузей права і є основою для розуміння правового порядку та функціонування правової системи в цілому. А принципи адміністративного права конкретизують та адаптують ці загальні принципи до специфіки публічно-правових відносин. Принципи адміністративного права визначають основні напрямки та правила діяльності органів публічної адміністрації, зокрема у сфері управлінських відносин, забезпечення прав і свобод громадян, регулювання публічної служби тощо. Загальні принципи права становлять теоретичну основу для формування принципів адміністративного права, і ці останні є безпосереднім результатом конкретизації загальних юридичних норм, адаптованих до особливостей предмету адміністративного права та сфери публічно-правових відносин.

Вчений Ю.П. Битяк виділяє внутрішні та зовнішні принципи адміністративного права. До внутрішніх принципів він відносить наступні:

відповідність адміністративного права положенням Конституції України; верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; наявність власного підґрунтя формування й розвитку; спеціалізація; відповідність адміністративно-правових законів певним положенням міжнародноправових договорів із питань адміністративного права, учасницею яких є Україна. Щодо визначення змісту зовнішніх принципів, то Ю.П. Битяк поділяє їх на загальносоціальні та спеціально-галузеві. Спеціальногалузеві принципи адміністративного права, в свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи формування й функціонування його відповідних частин (інститутів). До основних принципів він відносить: служіння органів виконавчої влади та їх апарату суспільству й людині; обмеженість втручання органів виконавчої влади в громадянське й особисте життя людини; повнота прав і свобод громадян у адміністративно-правовій сфері; взаємна відповідальність; визначення мінімально необхідних повноважень органів державної виконавчої влади; оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів самоврядування [12, с. 254].

А.А. Пухтецька здійснила класифікацію принципів адміністративного права наблизивши їх до європейських принципів, зокрема вона виділяє: принцип верховенства права; інституційні принципи: принцип децентралізації; принцип централізації; принцип деконцентрації; принципи діяльності: юридична визначеність; відкритість і прозорість; відповідальність; ефективність та результативність [13, с. 11].

Аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів свідчить про доцільність виокремлення наступного підходу до систематизації принципів адміністративного права, який може бути покладені в основу їх подальшої класифікації. Зокрема, застосування нижченаведених системоутворюючих критеріїв дозволяє більш чітко структурувати принципи адміністративного права за їхньою сутністю та функціональним призначенням.

Так, ієрархічний підхід забезпечує поділ принципів адміністративного права на: загальні тобто принципи, які поширюються на всю галузь адміністративного права; галузеві принципи, що характеризують особливості саме підгалузеві адміністративного права; спеціальні прин-

ципи, які регулюють окремі інститути або сфери публічно-правових відносин.

Змістовний підхід передбачає класифікацію принципів адміністративного права на: матеріальні принципи, що визначають базові засади адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин; процесуальні принципи, які регламентують порядок реалізації адміністративно-процесуальних та адміністративно-процедурних норм.

Функціональний підхід дозволяє розглядати принципи адміністративного права залежно від їхньої ролі в адміністративно-правовому регулюванні, виділяючи, зокрема, регулятивну, системо утворюючу та ціннісно-орієнтовану функції.

Інституційний підхід передбачає виокремлення принципів, які стосуються конкретних інститутів та підгалузеві адміністративного права.

Застосування вказаних підходів у системному поєднанні забезпечує всебічне наукове обґрунтування класифікації принципів адміністративного права, підвищує ефективність їх застосування у правозастосовній практиці та сприяє подальшому розвитку адміністративно-правової доктрини.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що принципи адміністративного права становлять цілісну систему, яка базується на взаємозв'язках і взаємозалежностях між окремими елементами. Ця системність зумовлює необхідність їх комплексного застосування в адміністративно-правових відносинах, що сприяє забезпеченню єдності та послідовності правового регулювання. Існуюча вітчизняна адміністративно-правова доктрина потребує модернізації та перегляду усталених поглядів на принципи адміністративного права. Їх переважна більшість має все таке, ще радянське походження, що не відповідає сучасним викликам і потребам адміністративно-правового регулювання публічно-правових відносин, особливо у контексті європейської інтеграції України. Подальші наукові дослідження системно-структурної характеристики принципів адміністративного права є важливими для формування новітніх концептуальних підходів. Ці підходи мають враховувати європейські принципи адміністративного права, належного урядування, адаптувати категоріальний апарат та забезпечити теоретичне окреслення сучасної системи та структури принципів адміністративного права.

Список використаної літератури:

1. Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права. Дис. ...док-ра юрид.наук. Кропивницький, 2024. С. 548.
2. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук Л.ьвів, 2003. 253 с.
3. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01., 12.00.02. Київ, 1998. 391 с.
4. Кройтор В. А. Сочетание диспозитивности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*, 2022. № 2(6). С. 92 – 96.
5. Козюбра М. Принципи права : методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : посіб. для студентів спеціальності «Правознавство». 2-ге вид. Київ, 1994. 236 с.
7. Коваль О. А. Види принципів права України. *Вісник Академії адвокатури України*, 2005. № 2. С. 16–25.
8. Книш В. В. Принципи земельного права України : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2006. 206 с.
9. Адміністративне право України : [навчальний посібник] : [у 2-х томах] / [Галуцько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. та ін.] / [за заг. ред. В. В. Галуцька]. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 2011. 320 с.
10. Адміністративне право України. Загальна частина [академічний курс] : [підруч.] / [за заг. ред. О. М. Бандурки]. Х. : Золота миля, 2011. 584 с.
11. Баранчик П.О. Принципи адміністративного права. Дис. ... канд.юрид.наук, Запоріжжя, 2012. 173 с.
12. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк. К.: Юрінком Інтер, 2005. 530 с.
13. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: К., 2009. 17 с.

Grishina N. V. Systemic and structural characteristics of the principles of administrative law

The article highlights the system-structural characteristics of the principles of administrative law. Attention is drawn to the fact that the system-structural characterization of the principles of administrative law involves their scientific study as elements of an integrated system that have an internal structure and interconnection with other elements of the field of administrative law, such as its subject, method, system of subfields, and institutions.

The system-structural approach is aimed at identifying the key properties of the principles, their role and functions within administrative law, and analyzing their interaction with other elements of the legal system. The article notes that the systematization of the principles of administrative law involves identifying their interconnections and correlations, which are expressed through their horizontal and vertical manifestations within this field of law.

It is substantiated that the horizontal correlation of principles is determined by their scope and the subject of legal regulation. Vertically, the principles of administrative law are characterized by the content of the principles of its subfields and institutions. The article concludes that the principles of administrative law constitute a coherent system based on the interconnections and interdependencies between individual elements. This systematic nature necessitates their comprehensive application in administrative legal relations, ensuring the unity and consistency of legal regulation.

Attention is drawn to the fact that the existing domestic doctrine of administrative law requires modernization and a revision of established views on the principles of administrative law. The majority of these principles still originate from the Soviet era, which does not meet the modern challenges and needs of administrative legal regulation of public legal relations, especially in the context of Ukraine's European integration.

It is argued that further scientific research into the system-structural characteristics of the principles of administrative law is essential for the development of new conceptual approaches. These approaches should take into account European principles of administrative law, good governance, adapt the categorical framework, and ensure the theoretical delineation of the modern system and structure of the principles of administrative law.

Key words: *principles, administrative law, principles of administrative law, classification, system-structural characteristics, systemic approach, administrative legal regulation.*